досягненнями країн Заходу. У наш час окремі ідеї І. Губаржевського можуть вважатися консервативними, але чимало з них зберігають актуальність.

Ключові слова: *І. Губаржевський, українська еміграція, українська ідея, державність, християнство.*

Александр Кравчук
Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского
кандидат исторических наук, доцент (Украина)
Людмила Кравчук
Винницкий кооперативный институт
кандидат филологических наук, доцент (Украина)

Украинская идея Игоря Губаржевского

Аннотация. *В статье освещено взгляды талантливого ученого-лингвиста, церковного деятеля, публициста, поэта, прозаика И. Губаржевского (1905-1970) относительно основ возрождения и строительства украинского государства. Его идеалом было демократическое государство с развитым гражданским обществом, основанное на принципах социальной справедливости, религиозно толерантное, с современной системой образования. Взгляды И. Губаржевского базируются на совмещении традиционной украинской духовности с современными политическими и экономическими достижениями стран Запада. В наше время отдельные идеи И. Губаржевского могут считаться консервативными, но многие из них сохраняют актуальность.*

Ключевые слова: *И. Губаржевский, украинская эмиграция, украинская идея, государственность, христианство.*

Статтю надіслано до редколегії 13.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 29.10.2019 р.

УДК 930.2(470+571)«189/2017»:94(477):929 Хмельницький
DOI: https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-85-92

Юрій Степанчук
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
доктор історичних наук, доцент (Україна)
Руслан Прилипко
Донецький національний університет імені Василя Стуса,
кандидат історичних наук, старший викладач (Україна)

Походження та діяльність Богдана Хмельницького до 1648 року в трактуванні російських істориків

Анотація. *У статті проаналізовано сучасну російську історіографію щодо походження та діяльності Богдана Хмельницького до 1648 року. Наголошено, що російські традиціоналісти тяжіють до возвеличення Б. Хмельницького, який, на їхню думку, реалізував глобальну історичну місію планетарного масштабу – «підвів Україну під «високу царську руку»». Водночас модернізатори шукають у походженні, вихованні, соціальному середовищі та рисах характеру Б. Хмельницького опертя для позбавлення фатуму промосковських орієнтацій пояснень його політичних концепцій.*

Ключові слова: *російська історіографія, традиціоналісти, модернізатори, гетьман, образ Богдана Хмельницького, Національно-визвольна війна.*

Сучасні російські історіографічні образи гетьмана – традиціоналістський та модернізаторський (дуже відмінні, як побачимо нижче, за своїм наповненням) – базуються на принципово схожих тлумаченнях періоду життя Б. Хмельницького до української Національно-визвольної війни. Це добре показує, наскільки велику роль відіграє в російській історіографії концептуальна оболонка під час інтерпретації підставового матеріалу.

Метою статті є характеристика версій соціального походження та діяльності Богдана Хмельницького в сучасній російській історичній науці.

Подібно до українських істориків і на відміну від польської історіографії російські дослідники одностайні у визнанні шляхетського походження Б. Хмельницького. У Росії однозначно виводять гетьмана з православного шляхетського роду і ніяк не коментують

проблеми можливої баніції Б. Хмельницького [2, с. 81; 6, с. 70; 8, с. 46]. При цьому якщо українські історики й прибічники такої позиції в Польщі безальтернативно відносять рід Хмельницьких до дрібної шляхти, то в російській історіографії фіксуються й наміри вийти за ці традиційні рамки. Г. Санін намагався представити Б. Хмельницького вихідцем із заможної шляхти й довести «помилковість уявлень українських істориків про те, що Хмельницький був «дрібним шляхтичем» [6, с. 70].

Спроби підтягнути гетьмана вгору по українській соціальній драбині не мають під собою жодного джерельного підґрунтя. Та й не були вони притаманні попередній російській історіографічній традиції, навіть самому Г. Саніну в радянський період його наукової діяльності. Їхня поява може бути пояснена двома передумовами. Перша з них заходить у площину «возз'єднавчої» візії, яку палко сповідував дослідник і яка з'явилася на перетині цієї візії зі сприйняттям російською історіографією на зламі XX–XXI ст. концепції еліти як провідної сили будь-якого суспільства. Потреба пристосувати великодержавну концепцію до духу часу зумовила потребу замінити в ній колишніх рушіїв історії й українсько-московського поєднання – селян та рядових козаків – на шляхту (бажано з верхніх прошарків соціальної ієрархії). Тепер прапор «возз'єднання» тримає не нелегітимний виходець із низів, а представник законної еліти, як і годиться писати в нових інтелектуальних обставинах. Звідси й маніпуляції щодо походження Б. Хмельницького.

Інший мотив, який органічно підсилює першу передумову, легко прочитується із, власне, драматургії затятого протиставлення Г. Саніним «правильного» Б. Хмельницького «зрадникові» І. Мазепі. Дослідник прагнув поставити на одну дошку обох гетьманів в якомога більшій кількості сфер, щоб на цьому тлі яскравіше показати міру «дворушництва» І. Мазепи. Як пише Г. Санін, «на прикладі Хмельницького і Мазепи ми можемо бачити, як у двох політичних діячів, які вийшли з одного соціального середовища, формуються різні характери, різні життєві цінності, різне розуміння про співвідношення особистої вигоди й обов'язку перед країною і народом» [6, с. 69].

Свої аргументи дослідник автоматично виводить з того, що Богданів батько Михайло був чигиринським підстаростою, а також зі згадок самого Б. Хмельницького про розміри шкоди, завданої його господарству під час відомого наїзду Д. Чаплинського на Суботів 1647 р. [6, с. 70]. При цьому банально змішується матеріальний бік справи з проблемою соціальної стратифікації ранньомодерного суспільства, де статки не були тотожні місцю в ієрархії станів, а найбідніший шляхтич чи князь посідав місце непорівняно вище, ніж розбагатілий міщанин чи хто інший. Випала з поля зору й проблема позбавлення Михайла Хмельницького шляхетства, непоміченими залишилися дискусії з приводу використання Б. Хмельницьким герба «Абданк» та фраз Богдана про своє походження.

Так само штучно Г. Санін намагався задавнити час появи М. Хмельницького в Чигирині до 1571 р. Сумнівною підставою тут стала виписка з київських гродських книг привілею Владислава IV Б. Хмельницького на хутір Суботів від 22 липня 1646 р. Дослідник механічно додав згадки в привілеї, що Богданів батько Михайло володів своєю чигиринською маєтністю близько 40-ка років, а Б. Хмельницький – тридцять [6, с. 70]. Не зупинили ні той факт, що від смерті М. Хмельницького до 1646 р. минулого всього 26 років, ні добре з'ясовані в історіографії обставини появи останнього в Чигирині, які випливали з факту надання Корсунського староства Янові Даниловичу між 1592 та 1594 рр., через що М. Хмельницький не міг прибути із Жовкви на Чигиринщину раніше.

Ще один незвичний і нічим не обґрунтований погляд на родовід Б. Хмельницького полягає в тому, що затуманюється походження гетьмана саме з української шляхти. Цього разу інтенції виходили з модернізаційного табору. Спершу С. Антоненко висловив дивну тезу про неможливість точно визначити етнічне походження гетьмана: чи був «він руської, польської, молдавської чи литовської крові» [1, с. 68]. Пізніше О. Євлахов безпідставно виводить гетьмана з молдовського роду Богданів, одна з гілок якого обукраїнилася» [2, с. 81].

Дата й місце народження Б. Хмельницького не викликали в російській історіографії подібного різноголосся. Усі, хто висловився з цього приводу, схиляються до думки про 1595 р. та Чигирин [2, с. 81; 6, с. 69; 9, с. 48]. Це ставить їх в один ряд з українськими та польськими дослідниками.

Щодо освітнього рівня гетьмана, то тут подібно до українських та польських істориків, мовиться про добру освіту, знання іноземних мов тощо [2, с. 81; 6, с. 71; 9, с. 48–49]. Наголошується на достойній освіченості Б. Хмельницького, його знанні іноземних мов. С. Антоненко навіть прямо стверджує, що гетьман був «людиною з європейською освітою» [1, с. 68]. Проте лише в Росії відзначають, що гетьман знався на французькій та німецькій [2, с. 81; 6, с. 71], що стало наслідком довіри до повідомлення П. Шевальє про участь Б. Хмельницького в Тридцятилітній війні. Але і в цьому питанні простежується вплив принципових концептуальних підходів до інтерпретації постаті гетьмана та українсько-російських

відносин тих часів, тоді як польські та українські дослідники пишуть про освіту гетьмана без такої жорсткої прив'язки до своїх базових узагальнень.

Зокрема, Т. Таїрова-Яковлєва вбачає в тому, що Б. Хмельницький навчався в єзуїтському колегіумі у Львові, першопричину його високої дипломатичної майстерності та вміння керувати людьми, рис, які дозволили йому стати політиком європейського масштабу й реалізувати свою надію – побудувати Гетьманщину: «Наука єзуїтів дуже багато дала Богданові і лягла на сприятливий ґрунт природних здібностей майбутнього дипломата й політика. Без цих знань він не зумів би легко спілкуватися з іноземними правителями, втручатися в європейську політику та будувати власну політичну гру» [9, с. 49]. І в іншому місці: «Богдан виявився талановитим учнем єзуїтів, чию школу він успішно закінчив» [9, с. 92], «Богдан був за натурою швидше вмілим дипломатом, який пройшов прекрасну єзуїтську школу, ніж сильним козацьким отаманом» [9, с. 60].

Г. Санін, говорячи на цю тему, солідаризувався з підходами українських істориків відзначати типовість освіти Б. Хмельницького як для шляхти тих часів, але при цьому також не втратив нагоди знову ж таки штучно приписати гетьмана до впливових представників української еліти. Дослідник зазначає, що Б. Хмельницький здобув не просто пристойну освіту, як роблять це, наприклад українські чи польські, а «традиційну для багатих знатних шляхтичів освіту» [6, с. 71].

Про місце здобуття освіти існує кілька версій. Т. Таїрова-Яковлєва висловилася в дусі І. Крип'якевича, В. Степанкова та В. Смолія, Ю. Мицика, уважаючи на підставі специфіки почерку гетьмана, що він навчався спершу в «якійсь українській школі», а згодом – у єзуїтському колегіумі у Львові [9, с. 48]. О. Євлахов пише про колегіум у Ярославі [2, с. 81]. Г. Санін повторює вже спростоване І. Крип'якевичем твердження, що Б. Хмельницький перед львівським колегіумом, куди був зарахований 1608 р., навчався в Київській братській школі (почала функціонувати лише з 1615 р.) [6, с. 71].

Життя та діяльність Б. Хмельницького до другої половини 1640-х рр. у російській історіографії, як і в польській, не стали об'єктом прискіпливої уваги: дався взнаки той факт, що актуалізована джерельна база залишилася все-таки на попередньому рівні. Цікаво, однак, простежити специфіку концептуалізації питання. Істотні відмінності між традиціоналістами та модернізаторами тут добре помітні. У першому випадку образ цих років має на меті підготувати до сприйняття концепції про те, що «возз'єднання» України з Росією було головною справою життя Б. Хмельницького, у другому – показати бекграунд формування передумов для перетворення майбутнього гетьмана на особистість, яка зуміла стати рушієм радикальних перемін в Україні, будівничим української держави та збурити геополітичну рівновагу в Східній Європі.

Важливо побачити зміну технологій у таборі традиціоналістів порівняно з радянськими часами. Під впливом конкурентного середовища, створеного українськими та польськими істориками, відбувся показовий відхід від прямолінійних тез, які сьогодні на тлі введення до наукового вжитку нових джерел про політичні концепції Б. Хмельницького та появи нових якісних концептуалізацій постають справжнім анахронізмом. Традиціоналісти відмовилися від аксіоматичного твердження історіографії радянської доби, що гетьман уже до 1640-х рр. виношував плани «возз'єднання України з Росією» і розумів, що тільки в єдності з Росією Україна врятується від знищення. На зміну прийшли конструкції, які враховували сучасний історіографічний контекст і були покликані підретушувати великодержавницьку візію.

Г. Санін став єдиним із традиціоналістів, хто присвятив цій сторінці життєдіяльності гетьмана спеціальне місце, віддав перевагу пластичній позиції. Зберігаючи головну тональність – формування тоді в Б. Хмельницького переконань про необхідність поєднання з Росією – ця позиція дозволяла дописати іншовекторні напрацювання, частина з яких належала і представникам російських традиціоналістів, зокрема Б. Флорі та Л. Заборовському. Хоча у 2005 р. разом із М. Рогожиним Г. Санін наголошував на тому, що впродовж 1620–1630-х рр. в Україні поширилися переконання про перехід у підданство до царя та «возз'єднання з Росією» [4, с. 143], але наступного року, коли мова зайшла безпосередньо про Б. Хмельницького, усе-таки не ризикнув приписати майбутньому гетьманові такі погляди. Очевидно, дослідник взяв до уваги напрацювання як польських та українських істориків, так і Б. Флорі, який переконливо показав, що «аж до середини XVII ст. козацтво сподівалося, що його проблеми можуть бути вирішені в рамках Речі Посполитої», хоча при цьому й наголошував, що «приблизно з 1621 р. у свідомості козацтва було уявлення, що можливий такий розвиток подій, коли козацтво разом із землями, на яких воно перебуває, відійде від Речі Посполитої і перейде під владу царя» [10, с.35].

Відтак Г. Санін уникнув прямої «возз'єднавчої» риторики, кваліфікуючи погляди Б. Хмельницького. Щобільше, солідаризуючися з Б. Флорею, він зауважив, що майбутній гетьман, не беручи безпосередньої участі в козацьких повстаннях, до того ж «не поділяв планів

переходу України в підданство російського царя, які тоді вже існували і до чого закликав глава православної церкви київський митрополит Йов Борецький» [6, с. 73]. В іншому місці Г. Санін разом із М. Рогожиним писали в схожому стилі: «Хмельницький, найвірогідніше, вірно служив королю і Речі Посполитій і не поділяв планів передання України в підданство царю» [5, с. 334].

Свою великодержавницьку лінію дослідник провів набагато вишуканіше. Основний наголос було зроблено на тому, щоб показати Б. Хмельницького як людину з надзвичайною вірністю, відданістю присязі. У тому, що майбутній гетьман усупереч усім проблемам у стосунках між козаками й Варшавою та особисті образи не робив кроків на користь Москви, Г. Санін убачає глибоко закорінену в його свідомості таку рису, як «вірність даному слову і присязі». Саме через це, а не інші мотивації Б. Хмельницький «продовжував чесно служити королю» [6, с. 70–71]. У такий спосіб Г. Санін прагнув перекинути місток до проблеми вірності гетьмана присязі, принесеній 1654 р., на користь московського царя Олексія Михайловича і підвести фундамент під наріжну рису традиційного російського образу Б. Хмельницького як твердого й непохитного поборника вибору, зробленого 8 січня в Переяславі. Цьому вибору він залишився вірним, незважаючи на всі розбіжності й суперечності, які виникали між Гетьманщиною та Москвою, подібно до того, як до останнього був вірним польському королю. І тільки смерть Владислава IV, яка збіглася з початком Національно-визвольної війни, звільнила гетьмана від присяги й дозволила взятися за справу українсько-московського поєднання [6, с. 70].

Водночас такий хід дозволив Г. Саніну не тільки пристосуватися до нових історіографічних реалій, а й відшукати додатковий аргумент для пояснення того, що Б. Хмельницький нібито брав участь у Смоленській війні 1632–1634 рр. і воював проти Московії. Згідно з позицією дослідника, перебував гетьман у козацькому війську лише через присягу Владиславу IV [6, с. 71]. Пікантності ситуації додає сумнівність самого факту участі Б. Хмельницького в Смоленській війні. Незбагненно, але російська історіографія й раніше, і нині послідовно оперувала й оперує цим дуже незручним для себе сюжетом, який таки дисонує з традиційним образом Б. Хмельницького. Докладаються, зрозуміло, зусилля, щоб віднайти задовільне пояснення, тоді як просто бракує джерельних підстав стверджувати, що майбутній гетьман брав участь у Смоленській війні, а отже, достатньо було (до того ж науково коректно) не чіпати сюжет узагалі, як це роблять українські та польські історики. Наприклад, Я. Качмарчик слушно зауважував, що «першу цілком засвідчену джерельно інформацію про Хмельницького після його повернення з Туреччини маємо щойно з кінця 1637 р.» [3, с. 22]. Солідаризуються з польським істориком В. Степанков та В. Смолій, які зазначають: «Нам не вдалося віднайти джерела, які б проливали світло на життєвий шлях та вчинки Богдана Хмельницького протягом першої половини 30-х рр. XVII ст.» [7, с. 75]. Тому можна висновкувати, що причина довіри до версії про участь Б. Хмельницького в Смоленській війні 1632–1634 рр. полягає в стратегії використання цього чинника з прицілом на «возз'єднавчу» візію Переяславської ради 1654 р. Додатковим підтвердженням тут може бути той факт, що Т. Таїрова-Яковлєва оминає проблему, тоді як інші сумнівні події ввійшли до її нарису про Богдана Хмельницького [9, с. 46–57]. Аналогічний підхід обрав і С. Антоненко [1, с. 68], а О. Євлахов згадав епізод, пов'язаний зі Смоленською війною, лише побіжно [2, с. 81].

Популярним у російській історіографії є сюжет про участь Б. Хмельницького в Тридцятилітній війні 1618–1648 рр. на службі французького короля. Якщо в польській історіографії зусиллями З. Вуйцика було науково спростована можливість перебування Б. Хмельницького і козаків під Дюнкерком у 1645 р., а в українській історіографії панує амбівалентна ситуація, то в Росії спостерігається однозначність. Використовують епізод як традиціоналісти, так і модернізатори [1, с. 68; 2, с. 81; 6, с. 74; 9, с. 46–57]. Це дозволяє представникам обох конкурентних таборів показати неабиякий масштаб постаті, що відповідало логіці опрацювання й великодержавницької версії образу українського гетьмана та модернізаторської: і та, й інша наголошувала на проявах непересічності гетьмана до початку Національно-визвольної війни.

З цією ж метою Т. Таїрова-Яковлєва звертається до порівняння постатей П. Конашевича-Сагайдачного та Б. Хмельницького, а також до сюжету про роль і місце Б. Хмельницького в планах Владислава IV другої половини 1640-х рр. Дослідниця відзначала спадкоємність уявлень та ідей, які рухали П. Конашевичем-Сагайдачним та Б. Хмельницьким, що слугувало відправним пунктом для простеження ґенези та еволюції політичної програми останнього. «Його (Б.Хмельницького. – Ю. С., Р. П.), – зазначала Т. Таїрова-Яковлєва, – можна вважати послідовником Сагайдачного (з яким він, дуже вірогідно, зустрічався), тобто, маючи свої ідеали та принципи, залишався прихильником компромісу» [9, с. 51]. Прибічником мирного розв'язання проблем із Варшавою Б. Хмельницький залишався до гострого конфлікту з Д. Чаплинським 1647 р. Крім того, тезу про спадкоємність між Б. Хмельницьким і П. Конашевичем-Сагайдачним Т. Таїрова-Яковлєва використовує і для того, щоб показати ґенезу державницьких планів першого, наголосити, що відновлення ним суб'єктності українського світу з гетьманом на чолі не

винахід 1648–1649 рр., а логічний наслідок ідейних пошуків козацької старшини попередніх часів. За її переконанням, долучення козаків до релігійних змагань у часи П. Конашевича-Сагайдачного означало вихід на стежку, яка вела до появи української державності («боротьба за православ'я в тих умовах була боротьбою політичною за національну самосвідомість, відповідно державною ідеєю») [8, с. 207–208].

Зрештою, залишається додати, що порівняння Т. Таїровою-Яковлєвою Б. Хмельницького з П. Конашевичем-Сагайдачним принципово відрізняється від аналогічної процедури авторства польського історика М. Франца. Останній подає Б. Хмельницького антиподом П. Конашевича-Сагайдачного. І саме в цьому контексті наголошують, як уже йшлося вище, на тому, що Богдан успадкував увесь комплекс ідей від свого попередника, але тільки поставив їх з ніг на голову, узявши курс на від'єднання України від Речі Посполитої.

Про довге перебування Б. Хмельницького на позиціях компромісу з Варшавою (така позиція відбивала загальнопоширені настрої серед козацької старшини) говорили і в традиціоналістському таборі. Вище вже наводилися тези Г. Саніна та М. Рогожина із цього приводу. Щобільше, саме в традиціоналістському таборі вже в кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. була опрацьована Б. Флорею добре обґрунтована концепція про те, що «надії на краще вони (козаки. – Ю. С., Р. П.) пов'язували в ті роки (1630–1640-ві. – Ю. С., Р. П.) не з розривом з Річчю Посполитою і відокремленням від неї (хоч ідея ця виникла за критичних обставин), а зі сприятливими для козаків змінами характеру влади у цій державі» [11, с. 101]. У цьому сенсі можна констатувати подібність інтерпретацій традиціоналістів та модернізаторів, з одного боку, й українських і польських істориків – з іншого. Це, безумовно, віддзеркалює той вплив на концептуалізацію проблеми, який струмує від конкретних досліджень з історії світоглядних імперативів козацької старшини першої половини XVII ст., взаємодії козаків зі шляхтою, козацьких соціальних та військових практик стосовно Варшави.

Близькими є позиції всіх трьох історіографій і щодо інтерпретації ролі Б. Хмельницького в планах турецької війни Владислава IV. Подібно до польських та українських істориків, російські дослідники потрактовують наміри короля заручитися військовою й політичною підтримкою козаків, яку він сподівався використати і в протистоянні з магнатами за реформування системи влади в Речі Посполитій, трактують як такі, що стали каталізатором суспільної активності Б. Хмельницького. Прямі контакти з королем, ореол таємничості, якими були оповиті зв'язки з Владиславом IV, реально отримані клейноди – усе це сприяло легітимізації кроків Б. Хмельницького, спрямованих на опір магнатській сваволі, тобто, у кінцевому підсумку, – на підготовку майбутнього повстання та наданню останньому статусу, узгодженого з королем, а отже й легітимного кроку.

Б. Флоря, який найдокладніше серед російських істориків звертався до цієї проблематики ще на початку 1990-х рр., значно розширив джерельну базу, використавши віднайдені ним у фондах РДАДА документальні матеріали російського походження. Наслідки архівної евристики дозволили показати широку палітру пов'язань задуму Владислава IV з річпосполитсько-московськими стосунками на ґрунті планування спільних військових дій стосовно Кримського ханату, а також реакцію українських козаків, а головне – відтінити в козацькому середовищі образ короля та його стосунків із магнатами. Дослідник дотримувався поміркованої позиції щодо визначення ролі Б. Хмельницького в переговорах короля та його прибічників із козаками, яка загалом перегукується з постановкою питання українськими та польськими істориками. Майбутній гетьман цілком правомірно не «призначається» на роль першої скрипки, а постає лише як один із учасників нічної зустрічі з Владиславом IV у квітні 1646 р. у Варшаві. Проте вже сам факт того, що чигиринського сотника запрошують на таке дійство, однозначно свідчив про його високий неформальний статус у козацькому середовищі [11, с. 84]. Так само без зайвого пафосу Б. Флоря пише про участь майбутнього гетьмана в зустрічі з Є. Оссолінським під час відвідин коронного канцлера козацьких країв у серпні 1647 р.

В аналогічному стилі пізніше інтерпретувала події і Т. Таїрова-Яковлєва, стверджуючи, однак, що Є. Оссолінський, призначаючи Б. Хмельницького старшим у морському поході, передав йому клейноди [9, с. 54].

Насправді єдиним, хто пішов на надмірне вивищення ролі Б. Хмельницького, став О. Євлахов. У нього Б. Хмельницький – центральна постать у контактах, які впродовж 1646–1647 рр. підтримував Владислава IV із козаками. Король саме через «Хмельницького розпочинає переговори зі старшинами малоросійських козаків» [2, с. 82]. Надалі чигиринський сотник відіграє ключову роль у переговорах. Усупереч уведеним до наукового вжитку джерелам дослідник стверджує, що не Іван Барабаш, а Б. Хмельницький «отримує грамоту про статус 30 тис. козаків, яких приймали в польську армії та наділяли землею та платнею» [2, с. 82]. При цьому насправді Владислав IV обіцяв лише подвоїти реєстр (тобто збільшити до 12 тис.), а про землі не йшлося взагалі, та й не могло йтися.

До всього (очевидно, для надання подіям більшого пафосу) О. Євлахов ще й голослівно наполягав, що нібито пізніше «всі козацькі старшини, втягнуті в плани Владислава, були піддані репресіям» [2, с. 82]. Таке твердження, хибність якого не потребує додаткових коментарів, не відіграє якоїсь важливої ролі в концептуалізації О. Євлахова. Не маючи глибших пов'язань з оцінкою постаті Б. Хмельницького, воно було потрібне хіба для того, щоб перекинути місток до конфлікту між Д. Чаплинським та Б. Хмельницьким, надаючи протистоянню ореолу однієї з ланок тих репресій, яких начебто зазнали козацькі старшини, безпосередньо причетні до переговорів із Владиславом IV.

Власне, сам цей конфлікт є неодмінним складником образу Б. Хмельницького, і його подають як прелюдію до початку повстання. Загалом канва сучасних російських інтерпретацій тут однотипна незалежно від того, звідки вона походить: з традиціоналістського чи модернізаторського середовища. Витримана вона в руслі, притаманному сьогодні польським та українським історикам: затяте протистояння з Д. Чаплинським за Суботів загострило у Б. Хмельницького давнє незадоволення ситуацією в Україні й, не залишаючи вибору, підштовхнуло до втечі на Січ і підготовки масштабного повстання. Таке тлумачення цілком задовольняло всі подальші концептуальні пропозиції. Однак у деталях – і то істотних для розуміння ідеологічних кроків Б. Хмельницького на початку Національно-визвольної війни – усе-таки помітні відмінності. Т. Таїрова-Яковлєва солідаризується з домінантною в українській та польській історіографічній традиції лінією визнавати легендарність напучувань Владислава IV під час зустрічі з Б. Хмельницьким «вольності шаблею здобувати» [9, с. 57]. Натомість О. Євлахов [2, с. 82] та Г. Санін пишуть про слова короля як про сталий історичний факт [6, с. 74]. Г. Саніну це було потрібно для того, щоб виразніше обґрунтувати свою зазначену вище концепцію вірності Б. Хмельницького присязі та здатність до лише легітимних дій, зокрема і під час підготовки повстання.

Отже, сучасна російська історіографія представлена двома принципово відмінними моделями – традиціоналістською та модернізаторською. Походження Б. Хмельницького та його діяльність до 1648 року стали тими темами, які не змогли обійти представники обох таборів російської історіографії. І там, і там намагаються вивести свої концепції на цьому ґрунті чи підкріпити їх апеляціями до «довоєнного» періоду життя гетьмана. Проте до сьогодні в російській історіографії відсутнє синтетичне дослідження життя та діяльності Богдана Хмельницького до початку Національно-визвольної війни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Антоненко С. Богдан Хмельницкий (1595–1667) // Родина. 1999. № 8. С. 68.
2. Евлахов А. Хмельницкий и Мазепа. Мифы и факты воссоединения // Власть. 2006. № 10. С.79–87.
3. Качмарчик Я. Гетьман Богдан Хмельницький. Перемишль; Львів, 1996. 328 с.
4. Маслак В. Ранньомодерна українська державність очима сучасних польських та російських істориків. Кам'янець-Подільський, 2014. 354 с.
5. Рогожин Н. М., Санин Г. А. Россия и Украина в XVI–XVIII вв. // История и историки Историографический вестик. 2004. Москва: Наука, 2005. С. 332–342.
6. Санин Г.Богдан Хмельницкий и Иван Мазепа // Труды Института Российской истории РАН. Вып. 6. Москва: ИРИ РАН, 2006. С. 65–90.
7. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет. Третє доопрацьоване видання. Київ: Tempora, 2009. 680 с.
8. Таирова-Яковлева Т. Г. Проблемы неоднородности украинского казачества и внутренние противоречия их идеалов. Войско запорожское и Запорожье // Украина и соседние государства в XVII веке: материалы Междунар. конф. СПб., 2004. С. 203–213.
9. Таирова-Яковлева Т. Г. Гетманы Украины. Истории о славе, трагедиях и мужестве. Москва: Издательство Центрполиграф, 2011. 470.
10. Флоря Б. Н. Спорные проблемы русско-украинских отношений в первой половине и середине XVII в. // Белоруссия и Украина. История и культура. Ежегодник 2003 / Глав. ред. Б. Флоря. Москва: «Индрик», 2003. С. 29–40.
11. Флоря Б. М. Запорозьке козацтво і плани Турецької війни Владислава IV (політика верхів і суспільна свідомість низів // Україна: культурна спадщина, національна відомість, державність / Гол. ред. Я. Д. Ісаєвич. Київ, 1992. Вип. 1. С. 79–103.

Юрий Степанчук
Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинського
доктор исторических наук, доцент (Украина)
Руслан Прилипко
Донецкий национальный университет имени Василия Стуса
кандидат исторических наук, старший преподаватель (Украина)

Происхождение и деятельность Богдана Хмельницкого до 1648 года в трактовке русских историков

Аннотация. *В статье проанализирована современная русская историография относительно происхождения и деятельности Богдана Хмельницкого до 1648 года. Отмечено, что русские традиционалисты тяготеют к восхвалению Б. Хмельницкого, который, по их мнению, реализовал глобальную историческую миссию планетарного масштаба, - «подвел Украину под «высокую царскую руку»». В то же время модернизаторы ищут в происхождении, воспитании, социальной среде и чертах характера Б. Хмельницкого опоры для лишения фатума промосковських ориентаций объяснений его политических концепций.*

Ключевые слова*: русская историография, традиционалисты, модернизаторы, гетман, образ Богдана Хмельницкого, Национально-освободительная война.*

ABSTRACT

Yurii Stepanchuk
Vinnytsia State Pedagogical University named after Mikhailo Kotsiubynsky
Dr.(History), Associate Professor (Ukraine)
Ruslan Prylypko
Vasyl Stus Donetsk National University
PhD (History), Senior Lecturer (Ukraine)

The origin and activity of Bohdan Khmelnytskyi until 1648 in the interpretation of Russian historians

Bohdan Khmelnytsky is the most popular figure in the Russian historiography. The Ukrainian hetman most often had been attracting the attention of scientists, becoming the object of various studies and ideological manipulations. B. Khmelnytsky also firmly entered the historical memory of the Russians as a compulsory and significant component of it. His image is easily remembered in the general public, inevitably associated with positive historical characters.

The article analyzes contemporary Russian historiography on the origin and activity of Bohdan Khmelnytsky until 1648. It was emphasized that the Russian traditionalists gravitate to the exaltation of B. Khmelnytsky, who, in their opinion, has carried out a global historical mission on a planetary scale – «brought Ukraine under the «high royal hand»». At the same time, the modernizers are looking for the origin, upbringing, social environment and character traits of B. Khmelnytsky in support of the deprivation of the pro-Moscow orientation of explanations of his political concepts.

Contemporary Russian historiographical images of the hetman – traditionnalist and modernizing are based on fundamentally similar interpretations of B. Khmelnytsky's life before the Ukrainian National Liberation War. This shows well how much the conceptual shell plays in Russian historiography when interpreting the base material.

The origin of B. Khmelnitsky and his activity until 1648 became those topics that the representatives of both camps of Russian historiography could not get past. Both here and there they are trying to bring their concepts to the ground or to support them with appeals to the «pre-war» period of the hetman's life.

Key words: Russian historiography, traditionalists, modernizers, hetman, image of Bohdan Khmelnytskyi, National Liberation War.

REFERENCES

1. Antonenko S. Bogdan Khmelnitskiy (1595–1667) // Rodina. 1999. № 8. S. 68.
2. Evlakhov A. Khmelnitskiy i Mazepa. Mify i fakty vossoyedineniya // Vlast. 2006. № 10. S. 79–87.
3. Kachmarchyk Ya. Hetman Bohdan Khmelnytskyi. Peremyshl; Lviv, 1996. 328 s.
4. Maslak V. Rannomoderna ukrainska derzhavnist ochyma suchasnykh polskykh ta rosiiskykh istorykiv. Kamianets-Podilskyi, 2014. 354 s.

5. Rohozhyn N. M., Sanin H. A. Rossiya i Ukraina v XVI–XVIII vv. // Istoriya i istoriki Istoriohraficheskiy vestik. 2004. Moskva: Nauka, 2005. S. 332–342.
6. Sanin H.Bogdan Khmelnitskiy i Ivan Mazepa // Trudy Instituta Rossiyskoy istorii RAN. Vyp. 6. Moskva: IRI RAN, 2006. S. 65–90.
7. Smolii V., Stepankov V. Bohdan Khmelnytskyi. Sotsialno-politychnyi portret. Tretie doopratsovane vydannia. Kyiv: Tempora, 2009. 680 s.
8. Tairova-Yakovleva T. G. Problemy neodnorodnosti ukrainskogo kazachestva i vnutrenniye protivorechiya ikh idealov. Voysko zaporozhskoye i Zaporozhye // Ukraina i sosedniye gosudarstva v XVII veke: materialy Mezhdunar. konf. SPb., 2004. S. 203–213.
9. Tairova-Yakovleva T. G. Getmany Ukrainy. Istorii o slave. tragediyakh i muzhestve. Moskva: Izdatelstvo Tsentrpoligraf. 2011. 470.
10. Florya B. N. Spornyye problemy russko-ukrainskikh otnosheniy v pervoy polovine i seredine XVII v. // Belorussiya i Ukraina. Istoriya i kultura. Ezhegodnik 2003 / Glav. red. B. Florya. Moskva: «Indrik». 2003. S. 29–40.
11. Floria B. M. Zaporozke kozatstvo i plany Turetskoi viiny Vladyslava IV (polityka verkhiv i suspilna svidomist nyziv // Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna vidomist, derzhavnist / Hol. red. Ya. D. Isaievych. Kyiv, 1992. Vyp. 1. S. 79–103.

Статтю надіслано до редколегії 20.09.2019 р.
Статтю рекомендовано до друку 10.11.2019 р.

УДК 930.253(477.64/65)(=135/2)”17”
DOI: https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-30-92-96

Олексій Серветнік
Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
аспірант (Україна)

Архів Коша Нової Запорозької Січі як джерело до вивчення історії молдовської національної меншини України середини XVIII століття

Анотація. *У статті досліджено та проаналізовано Архів Коша Нової Запорозької Січі, як одне з важливих джерел до вивчення історії молдован України. На основі даного джерела, висвітлено ключові моменти, які стають у нагоді під час дослідження соціально-економічного та етнокультурного розвитку молдовської національної меншини України та історії її походження на теренах нашої країни.*

Ключові слова: *Архів Коша Нової Запорозької Січі, джерело, молдовани, справа, запорожці, Нова Сербія, поселенці, національна меншина.*

Історія молдовської національної меншини Півдня України залишається маловивченою проблемою сучасної історичної науки. Даний факт, наштовхує нас більш детальніше дослідити вказану проблему. Її актуальність зумовлюється тим, що молдовська національна меншина є однією з найчисельніших в Україні. За даними перепису 2001 р. вона займає четверте місце серед етнічних спільнот України.

Автор ставить за мету дати джерелознавчу характеристику Архіву Коша Нової Запорозької Січі, як унікальному зібранню історичних джерел, що проливають світло на соціально-економічне та етнокультурне становище молдовської національної меншини середини XVIII століття.

Варто відзначити, про те що значна частина дослідників активно використовували матеріали архіву при написанні своїх праць. (А. Скальковський [5-10], М. Слабченко [11], В. Бєднов [1], Н. Полонська-Василенко [3], І. Степанів [4] та ін.).

Дослідник молдовської національної меншини України В.А. Тучинський у своїй монографії [12] використовує документи та матеріали архіву і відзначає важливе значення джерела для дослідження історії молдован середини XVIII століття.

Архів Коша Нової Запорозької Січі, який знаходиться у Центральному державному історичному архіві у м. Київ (фонд 229), зберігає документи, що віддзеркалюють багатогранну історію Запорозької Січі, українського козацтва періоду 1734-1775 рр. з усіма її складнощами і суперечностями, а окремі документи виходять за вказані хронологічні межі. Саме документи Архіву Коша переконливо свідчать, що Запорозька Січ була осередком державності українського народу, який базувався на демократичних засадах. Цей процес проявлявся в організації Війська